

بررسی و تحلیل بازنمایی «ایران و ایرانی» در کتاب‌های آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان از منظر تحلیل گفتمان انتقادی

دکتر زهرا حامدی شیروان^۱ (دکتری زبان‌شناسی همگانی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)
فاطمه کاظمی مطلق^۲ (کارشناس ارشد آرفا دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

چکیده

بدیهی است که یکی از مهم‌ترین راه‌هایی که افراد و نهادها می‌توانند برای بیان و انتقال دیدگاه‌ها، ایدئولوژی‌ها و طرز فکر خود به کارگیرند گفتمان است؛ تحلیل گفتمان انتقادی که یک حوزه مطالعاتی بینارشته‌ای است، به بیان و آشکارسازی ناگفته‌ها، معانی پنهان و ایدئولوژی‌های نهفته در متون می‌پردازد. در جستار حاضر به بررسی موردی چهار مجموعه کتاب آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان از منظر تحلیل گفتمان انتقادی پرداخته شده است. بدین منظور از رویکرد فرکلاف (۱۹۹۲) در تحلیل گفتمان انتقادی بهره گرفته شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش پنج مؤلفه زبانی یعنی واژگان و اصطلاحات، صفات و گزاره‌پردازی، وجهیت، تعدی و موضوعات یا کلان‌ساختارهای معنایی در این متون آموزشی بررسی و تحلیل شدند که نتایج آنها به تفکیک بیان شده است. به طور خلاصه نتایج تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که گفتمان هر چهار منبع بررسی شده، گفتمانی ایدئولوژیک است و تفاوت در آنها، نشان دهنده تفاوت در زیربنای فکری، ایدئولوژی‌ها و همچنین اهداف پدیدآورندگان متون می‌باشد. در مجموع، تولیدکنندگان دو مجموعه «آموزش نوین زبان فارسی» و «فارسی بیاموزیم» در مقایسه با دو مجموعه دیگر سعی در ساختن و ارائه دیدگاهی مثبت‌تر از ایران و ایرانی در ذهن مخاطب غیرفارسی‌زبان داشته‌اند و در گفتمان تولیدی خود، بر نکات مثبت و افتخارآمیز ایران و ایرانیان بیشتر تأکید کرده و آنها را برجسته‌سازی کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: تحلیل گفتمان انتقادی، ایدئولوژی، منابع آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان، ایران، ایرانی.

۱- مقدمه

بدیهی است که یکی از مهم‌ترین راه‌هایی که در شکل‌گیری دیدگاه‌ها، ایدئولوژی‌ها و طرز فکر افراد مؤثر است، گفتمان می‌باشد و می‌توان گفت هر نویسنده‌ای با کاربرد گفتمان یا گفتمان‌های خاصی، علاوه بر اینکه دیدگاه‌ها و نظریات خود را ارائه می‌دهد، در شکل‌دهی ایدئولوژی‌ها و طرز فکر مخاطبان خود نیز نقش بسزایی دارد.

بدون شک، کتاب‌های آموزش زبان نیز، علاوه بر آموزش مهارت‌های زبانی، نقش مؤثر و چشم‌گیری در جهت‌دهی به بینش، دیدگاه و اندیشه مخاطبان خود یعنی زبان‌آموزان و انتقال فرهنگ و مفاهیم فرهنگی به آنها دارند؛ کتاب‌ها و منابع آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان نیز از این امر مستثنی نیستند و بنابراین، گفتمان و شیوه بیان مطالب توسط این منابع اهمیت ویژه‌ای دارد. این منابع معمولاً در سطح بین‌المللی عرضه می‌شوند و به نوعی، رابطی برای انتقال فرهنگ، مفاهیم فرهنگی، آداب و رسوم، ارزش‌ها و باورها، شیوه‌ی زندگی رزومره و بسیاری از ناگفته‌های دیگر از کشور و مردم ایران هستند. به همین دلیل، چگونگی بازنمایی این مفاهیم در گفتمان این کتاب‌ها و توسط نویسنده‌های مختلف، از اهمیت خاصی برخوردار است و باید مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

در تحلیل گفتمان معمولاً سعی می‌شود به تحلیل ناگفته‌های یک متن پرداخته شود. این ناگفته‌ها از طرق مختلفی مانند بررسی واژگان یک متن و معانی آنها، دلالت‌های ضمنی واژگان و عبارات، از پیش‌انگاری‌های موجود در متون و ساختار جملات و مؤلفه‌های نحوی مختلف می‌توانند آشکار شوند. می‌توان گفت متون به خودی خود دارای معنا نیستند، بلکه این فرآیندهای ذهنی اهل زبان (تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان / مخاطبان) است که به آنها معنا می‌دهد.

همانطور که از عنوان پژوهش پیداست، در این پژوهش سعی می‌شود در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی و با بهره‌گیری از مفاهیم مطرح شده در رویکرد فرکلان و ون دایک، چند کتاب آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان بررسی و تحلیل شود. در زمینه تحلیل گفتمان متون آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، به جز بررسی موردی یک کتاب، تا کنون پژوهش دیگری انجام نشده است و بنابراین انجام چنین تحقیق‌هایی ضروری می‌نماید.

مسأله اصلی مورد نظر در این پژوهش این است که یک موضوع واحد - ایران، فرهنگ ایران و ایرانیان - از سوی نویسندگان مختلف، در کتاب‌های آموزشی مختلف، چطور بازنمایی می‌شود؛ از لحاظ واژگان و ساختارهای زبانی چه تفاوت‌هایی بین این بازنمایی‌ها وجود دارد؛ این تفاوت‌ها با چه اهداف و نگرش‌هایی همراه می‌باشند و چه پیام‌هایی را منتقل می‌کنند. بنابراین، سؤال‌های پژوهش حاضر عبارتند از:

۱ - انتخاب واژگان و اصطلاحات، صفات و گزاره‌پردازی و معانی آنها درباره‌ی ایران و ایرانی در کتاب‌های مورد بررسی چگونه است و نشان‌دهنده چیست؟

۲ - مفاهیم، عقاید، نگرش‌ها و ایدئولوژی‌های مربوط به ایران و ایرانی در کتاب‌های مورد بررسی کدامند؟

۳ - این ایدئولوژی‌ها و مفاهیم از طریق چه ساختارهای زبانی در کتاب‌های مورد بررسی بیان شده و به مخاطبان منتقل می‌شوند؟

هدف از این پژوهش این است که نشان داده شود آیا گفتمان متون آموزشی، گفتمان بی‌طرفی است یا خیر؛ و آیا نویسندگان و ناشران، براساس گرایش‌های ایدئولوژیک خود، با رویکردی خاص به توصیف و ارائه مطالب، رویدادها و اشخاص می‌پردازند یا دیدگاهی بی‌طرفانه و خنثی را برمی‌گزینند.

۲- پیشینه پژوهش

در زمینه تحلیل گفتمان و تحلیل گفتمان متون مختلف از ادبی تا مطبوعاتی، سیاسی و غیره در داخل و خارج از ایران پژوهش‌های زیادی انجام شده است؛ ولی توجه زیادی به بررسی متون آموزشی از دیدگاه تحلیل گفتمان انتقادی، نشده است. در این بخش به معرفی و تحلیل مختصر پژوهش‌های مرتبط در این زمینه از جدیدترین پژوهش تا پژوهش‌های قدیمی‌تر، پرداخته می‌شود.

یاسمی و آقاگل‌زاده (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به بررسی کتاب «امریکن انگلیش فایل» بر اساس رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی تئون ون‌دایک (۱۹۹۸) و کرس و ون‌لیوون (۱۹۹۶) پرداخته‌اند. آنها نتیجه گرفته‌اند که کتاب مذکور، مملو از عوامل گفتمانی، مؤلفه‌های اجتماعی و شناختی از جمله نظام‌های ارزشی اجتماعی - فرهنگی است. همچنین اینکه نویسندگان، گفتمان این کتاب را طوری طراحی نموده‌اند که اهداف و ایدئولوژی مورد نظر آنان از جمله

عرضه دانش اجتماعی - فرهنگی جوامع غربی همچون سبک پوشش، تغذیه و مراودات اجتماعی، معرفی شخصیت‌های معروف و اماکن توریستی و نیز نگرش نژادپرستانه را در بر می‌گیرد. به طور کلی معرفی ابعاد مختلف جوامع غربی و هجوم نرم فرهنگ غرب در قالب این کتاب به منزله یک پل ارتباطی مشهود است.

کریمی و دیگران (۱۳۹۵) در پژوهش خود کتاب فارسی ششم دبستان را از منظر تحلیل گفتمان انتقادی و بر اساس الگوی ون لیوون، مورد بررسی قرار داده‌اند. از جمله نتایج این پژوهش این است که مؤلفه اظهار آشکار بیش از مؤلفه‌های حذف و اظهار پنهان، تصویرسازی شده است؛ بر این اساس نتیجه‌گیری کرده‌اند که با توجه به ماهیت کتاب‌های فارسی که جایگاه نقل اشعار، حکایات و داستان‌های آموزنده است، نویسندگان این کتاب با توجه به همین مسأله بیشتر به دنبال نقل این داستان‌ها و تاثیر آنها بر کودکان بوده‌اند؛ بنابراین از زبان شعر و داستان جهت تاثیر بیشتر استفاده کرده‌اند. البته نتیجه‌گیری فوق کمی سطحی به نظر می‌رسد و از داده‌های مورد بررسی، به دست نمی‌آید.

پورحسن مقدم (۲۰۱۵) در پژوهش خود به بررسی دو مجموعه آموزش زبان انگلیسی یعنی تاج‌استون^۱ و کانکت^۲ بر اساس چارچوب فرکلاف (۱۹۸۹) پرداخته است. بر اساس این چارچوب سه جنبه معنی در این کتاب‌ها، یعنی محتوی، روابط و جایگاه فاعل مورد بررسی قرار گرفته است. او پس از بیان نتایج آماری مربوط به هر جنبه، نتیجه‌گیری کرده است که این کتاب‌ها بر اساس رویکردی نولیبرالیسم نوشته شده‌اند.

تنها پژوهش انجام‌شده در زمینه تحلیل متون آموزشی زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان، پژوهش رشیدی و سعیدی (۱۳۹۳) است. در این مقاله جلد دوم کتاب «فارسی امروز برای دانشجویان خارجی» تألیف سال ۱۳۷۱ مورد بررسی قرار گرفته است. رویکرد مورد استفاده چارچوب ون لیوون (۱۹۹۶) و ون‌دایک (۲۰۰۳) است. نکته جالب توجه در این پژوهش این است که دو سؤال اول این پژوهش به ترتیب عبارتند از: آیا کتاب حاضر توانسته است پاسخ‌گوی نیاز یادگیرندگان باشد؟ و از چه مهارت‌هایی در این کتاب بیشتر استفاده شده است؟ ضمن اینکه این دو سؤال بسیار غیر مرتبط به حوزه تحلیل گفتمان می‌باشند، در مورد سؤال اول روش تحقیق و روش رسیدن به پاسخ مناسب نیازمند انجام نیازسنجی و نظرسنجی از

1. Touchstone
2. Connect

فراگیران و مدرسانی است که با این کتاب آموزش دیده و آموزش داده‌اند و تحلیل گفتمان از پس پاسخ چنین سؤالی بر نمی‌آید. ضمن اینکه سؤال دوم نیز در حوزه‌ی تحلیل محتوای متون آموزشی قرار دارد و آن نیز روش‌ها و رویکردها و نظریه‌های خاص خود را دارد. در نهایت نویسندگان نتیجه‌گیری کرده‌اند که کتاب حاضر با ساختارهایش توانسته است هدف نویسنده را مبنی بر آشنایی مخاطبان‌ش با فرهنگ و جامعه ایرانی تا حد زیادی برآورده سازد!

مرادی (۱۳۸۹) نیز در چارچوب رویکرد ون‌دایک به بررسی متون کتاب درسی انگلیسی ۳ دوره‌ی دبیرستان در ایران پرداخته است. از جمله نتایج این پژوهش این است که ۹۱ ایدئولوژی‌ها مثبت و ۹ درصد آنها منفی هستند. همچنین، گرایش تمام تصاویر و متون کتاب مرد - محور است که نشان‌دهنده تبعیض جنسیتی می‌باشد. مسائل فرهنگی مطرح شده در این کتاب، منافاتی با فرهنگ ایرانی ندارد.

۳- مبانی نظری پژوهش

در این بخش به صورت خلاصه به معرفی مفاهیم گفتمان، تحلیل گفتمان و تحلیل گفتمان انتقادی پرداخته می‌شود و سپس رویکرد فرکلاف به اختصار معرفی می‌شود.

در میان تعاریف فراوان و مختلف و گاه متضادی که در مورد گفتمان توسط صاحب نظران حوزه‌های مختلف بیان شده، باربارا جانستون^۱ یک تقسیم بندی دوگانه در مورد معنای واژه گفتمان، ارائه داده است که با مفهوم گفتمان مورد نظر در این پژوهش نیز سازگاری دارد. او می‌گوید می‌توان گفتمان را یک اسم غیر قابل شمارش^۲ و یا یک اسم قابل شمارش^۳ در نظر گرفت. در این صورت گفتمان به عنوان یک اسم غیر قابل شمارش یعنی «نمودهای عینی و واقعی کنش ارتباطی با به کارگیری ابزار زبان^۴»؛ اگر گفتمان به عنوان یک اسم قابل شمارش به کار برود، که در این صورت می‌توان آن را به صورت جمع هم به کار برد، گفتمان یعنی «روش‌های خاص سخن گفتن که منعکس‌کننده طرز فکرهای خاص هستند و همچنین خود نیز آن طرز فکرها را شکل می‌دهند»؛ این روش‌های به هم پیوسته طرز تفکر و سخن گفتن، ایدئولوژی‌ها را می‌سازند و کارشان این است که قدرت را در جامعه به جریان درآورند. برخی

1. Barbara Johnstone
2. A mass noun
3. A countable noun
4. In the medium of language

از تحلیل‌گران این دو معنای گفتمان را در نوشتار به صورتی مجزا از هم نشان می‌دهند؛ بدین صورت که گفتمان در کاربرد اول را (غیر قابل شمارش) با حرف بزرگ آغاز می‌کنند و گفتمان در کاربرد دوم را (قابل شمارش) با حرف کوچک^۲ (جانستون، ۲۰۰۸: ۲).

فرکلاف معتقد است که گفتمان مفهومی است که هم توسط نظریه‌پردازان و تحلیل‌گران اجتماعی و هم توسط زبان‌شناسان به کار می‌رود. از نظر او گفتمان به معنای «کاربرد زبان به صورت گفتاری یا نوشتاری می‌باشد و همچنین دیگر فعالیت‌های نشانه‌ای مثل تصاویر دیداری (عکس، فیلم و ...) و ارتباطات غیر کلامی (مثل ژست‌ها) را نیز در بر می‌گیرد» (فرکلاف، ۱۹۹۲: ۶۲).

در تحلیل گفتمان انتقادی نیز، صاحب‌نظران و نویسندگان مختلفی مانند ون‌دایک، ون‌لیوون، فرکلاف، ووداک رویکردها و نظریه‌های خود را ارائه داده‌اند؛ در این بخش با توجه به مجال مقاله و انتخاب دو رویکرد فرکلاف و ون‌دایک برای تحلیل داده‌های پژوهش، به معرفی مختصر این دو رویکرد پرداخته می‌شود.

تحلیل انتقادی گفتمان برای فرکلاف عبارتست از «تحلیل رابطه میان کاربرد عینی زبان و ساختارهای گسترده‌تر فرهنگی اجتماعی». او برای هر رویداد گفتمانی سه جنبه در نظر می‌گیرد که عبارتند از: ۱- متن: متون ممکن است شنیداری^۳ یا نوشتاری باشند و متون شنیداری می‌توانند فقط سمعی باشند (مانند رادیو)، یا سمعی بصری باشند (مانند تلویزیون)، ۲- سازو کارهای گفتمانی^۴ و ۳- سازو کارهای اجتماعی^۵ که در این بخش به معرفی این سه جنبه پرداخته می‌شود.

۱- تحلیل متنی: تحلیل متنی عبارتست از شیوه سازمان‌دهی گزاره‌ها و اینکه چگونه این گزاره‌ها به یکدیگر مربوط شده و به طور متوالی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. در اینجا فرض بر این است که هر جنبه از محتوای متن حاصل یک گزینش است، گزینش یک روش توصیفی بر روشی دیگر، گزینش شخصی بر شخص دیگر، گزینش یک کنش بر دیگری، گزینش یک نوع ساختار جمله بر ساختاری دیگر، گزینش پوشش دادن یک حقیقت، دیدگاه

-
1. Discourse
 2. discourse
 3. oral
 4. Discursive practices
 5. Social practices

یا بحث خاص در مقابل حقایق، دیدگاه‌ها یا مباحث دیگر. در واقع تحلیل متن نه تنها شامل صورت‌های سنتی تحلیل زبانی، یعنی تحلیل واژگانی، معنایی و دستوری جملات و واحدهای کوچک‌تر از آن و تحلیل نظام آوایی و نوشتاری می‌شود، بلکه، شامل تحلیل نظام متنی فراتر از سطح جمله نیز می‌شود که دربرگیرنده روش‌هایی می‌شود که از آن طریق جملات به هم مربوط می‌شوند. تحلیل متن هم شامل صورت متن می‌شود و هم محتوای معنایی آن. جداسازی این دو جنبه متون از هم مشکل است. معانی ضرورتاً در صورت‌ها تحقق می‌یابند و تفاوت در معنا، تفاوت صوری را ضروری می‌سازد (فرکلاف، ۱۹۹۵: ۵۸).

فرکلاف در مورد تحلیل‌های زبانی معتقد است که عناصر واژگانی، ساختارهای دستوری، معناشناسی متن و غیره به خودی خود از اهمیت مستقیم و زیادی برخوردار نیستند؛ بلکه، آنچه مهم است نقشی است که این عناصر در هنگام کاربرد دارند. بنابراین، ما باید روش‌های سنتی تحلیل زبانی را در رابطه با مشارکت مستقیم یا غیر مستقیم آنها در بازتولید یا حفظ نظام‌های قدرت و ایدئولوژی بررسی کنیم.

۲- ساز و کارهای گفتمانی: این جنبه از یک رویداد ارتباطی شامل فرآیندهای مختلف تولید و مصرف متن می‌شود؛ در این مرحله است که تحلیل ما یک تحلیل گفتمانی می‌شود، نه صرفاً تحلیل متنی. تحلیل گفتمان یعنی تحلیل متون هنگامی که آنها در شرایط اجتماعی تولید و مصرف قرار گرفته و به آن مربوط می‌شوند.

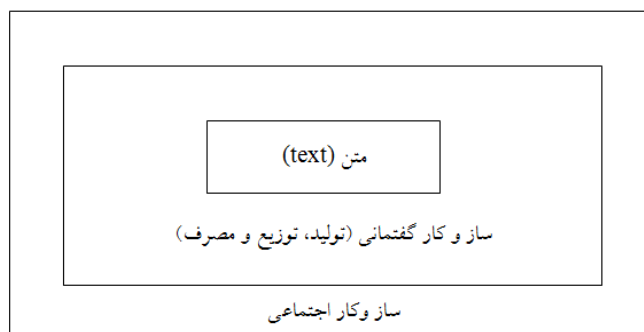
در هر مرحله از وساطت گفتمانی میان تولیدکننده، متن و مصرف‌کننده سازوکارهای گفتمانی همانند یک جاده دو طرفه‌اند. آشکار است که تولیدکننده متن و شیوه تولید آن، معنا را به متن تبدیل می‌کنند (انتخاب یک داستان در مقابل دیگری، برجسته کردن یک دیدگاه در مقابل دیگری، انتخاب یک کلمه در مقابل کلمه‌ای دیگر و...)، ولی در عین حال متن هم بر روی تولیدکننده هم تاثیر می‌گذارد و روش جمع‌آوری اطلاعات و عرضه آنها را با توجه به قراردادهای ژانری متن شکل می‌دهد. به همین ترتیب، در فرآیند مصرف نیز، سازوکارهای گفتمانی همانند جاده‌ای دو طرفه‌اند. اولاً اینکه پیام‌های متن (چه ایدئولوژیک باشند و چه نباشند) سعی در شکل‌دهی و جهت‌دهی به برداشت‌های خوانندگان دارند. ولی مطالعه متون فعالیتی است که در آن خوانندگان فقط پیام‌ها را دریافت نمی‌کنند، بلکه آنها را کدگشایی می‌کنند.

هنگامی که متنی مصرف می‌شود (خوانده می‌شود)، این کار توسط خوانندگانی انجام می‌شود که خود دیدگاه‌ها، دانش قبلی و برنامه‌هایی دارند که ممکن است محتوای گزارش را تکذیب کرده، با آن مخالفت کنند یا از آن برداشت نادرستی بکنند. به همین صورت، در هنگام تولید متون نیز همیشه مصرف‌کننده‌هایی (خواننده‌هایی) احتمالی در نظر گرفته می‌شوند و نوع متونی که آنها تمایل دارند بخوانند (ریچاردسون، ۲۰۰۸: ۴۱).

۳- ساز و کارهای اجتماعی^۱: فرکلاف همچنین می‌گوید یک تحلیل انتقادی گفتمان تمام عیار باید تحلیل ساز و کار فرهنگی اجتماعی متن یا جریان‌ات فرهنگی و اجتماعی که رویداد اجتماعی بخشی از آن است را نیز در بر بگیرد. این سطح از تحلیل از نظر میزان و درجه انتزاع می‌تواند به درجات مختلفی از خود رویداد ارتباطی متفاوت باشد. از نظر بافت می‌تواند فقط شامل بافت موقعیتی بلافصل آن رویداد باشد یا بافت وسیع‌تر ساز و کارهای سازمانی که رخداد در آن قرار گرفته است را نیز شامل شود یا حتی بافت بسیار گسترده‌تر کل جامعه و فرهنگ را شامل شود. برای مثال می‌توان پرسید این متن در مورد جامعه‌ای که در آن تولید شده است و جامعه‌ای که برای آن تولید شده است چه می‌گوید؟ این متن می‌تواند چه اثراتی بر روابط اجتماعی داشته باشد؟ در اینجا است که تحلیل گفتمان، انتقادی می‌شود. در واقع تحلیل گفتمان انتقادی یعنی تحلیل اینکه چگونه گفتمان (زبان در کاربرد) در تولید و باز تولید روابط اجتماعی نمایان شده و به آن مربوط می‌شود (همان: ۴۲).

فرکلاف (۱۹۹۲: ۷۳)، در مورد مفهوم سه بعدی گفتمان نموداری ارائه داده است که در

اینجا مشاهده می‌شود:

نمودار ۱. مفهوم سه بعدی از گفتمان

در پژوهش حاضر دو بعد اول تحلیل فرکلاف مورد نظر هستند و اشاره‌ای هم به بعد سوم یعنی ساز و کارهای اجتماعی می‌شود.

در ادامه مؤلفه‌هایی که در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفته‌اند، معرفی می‌شوند. لازم به یادآوری است که مؤلفه شماره ۵ از رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی وندایک، وام گرفته شده است.

۱- انتخاب واژگان و معانی آنها: تحلیل واژگان خاصی که در یک متن به کار رفته‌اند، تقریباً همیشه اولین مرحله هر تحلیل گفتمانی یا متنی می‌باشد. واژگان نشان‌دهنده تأثیر جامعه و قضاوت‌های شخصی می‌باشند؛ یعنی علاوه بر معانی صریح تحت اللفظی، معانی ضمنی را نیز منتقل می‌کنند. تمام انواع واژگان و بخصوص اسامی، فعل‌ها، صفت‌ها و قیده‌ها علاوه بر معانی صریح خود، شامل معنی ضمنی نیز می‌باشند.

۲- گزاره پردازی^۱: از دیگر موارد مربوط به تحلیل متن، انتخاب کلماتی است که برای باز نمود مستقیم تر ارزشها و خصوصیات کارگزاران اجتماعی به کار می‌روند؛ این توصیفات، راهبردهای گزاره پردازی متن^۲ نامیده می‌شوند؛ یعنی فرآیند نسبت دادن صفات و ویژگی‌هایی به اشخاص، حیوانات، اشیا، رویدادها، اعمال و پدیده‌های اجتماعی از نظر زبانی. از طریق راهبردهای گزاره پردازی است که اشخاص و غیره بر اساس کمیت، کیفیت، مکان، زمان و غیره، مشخص شده و توصیف می‌شوند؛ راهبردهای گزاره پردازی اصولاً توسط صورت‌های خاصی از ارجاع، اسنادی‌ها^۳ (شامل صفات، بدل‌ها^۴، گروه‌های حرف اضافه‌ای، گروه‌های ربطی، گروه‌های صفتی، وابسته‌ها، گروه‌های حرف ربط، ...)، مسند‌ها یا اسامی، صفات و ضمائر اسنادی، با هم آبی‌ها^۵، قیاس‌ها، تشبیهات، استعاره‌ها و دیگر صنایع بدیعی^۶، همچنین اشارات^۷، تجسم‌ها^۸، پیش فرض‌ها و معانی ضمنی محقق می‌شوند. از گزاره پردازی یا اسناد همچنین می‌توان برای انتقاد، بدنام کردن و متزلزل ساختن شخصیت برخی کارگزاران اجتماعی هم استفاده کرد.

1. Predication
2. Text's predicational strategies
3. Attributes
4. Appositions
5. Collocations
6. Rhetorical figures
7. allusion
8. Evocations

۳- تعدی: تعدی یا گذرا یا ناگذر بودن فعل، روابط بین شرکت‌کنندگان و نقش‌هایی که آنها در فرآیندهای گزارش شده ایفا می‌کنند، را توصیف می‌کند. میلز (۱۹۹۵: ۱۴۴ - ۱۴۳، به نقل از ریچاردسون، ۲۰۰۷: ۵۴) می‌گوید که مطالعه تعدی فعل، مربوط به این است که اعمال چگونه نمایش داده می‌شوند، چه اعمالی در یک متن ظاهر می‌شوند، چه کسی آنها را انجام می‌دهد و در مورد چه کسی انجام شده‌اند. در مطالعه تعدی فعل، نکته اساسی این است که مجموعه‌ای از انتخاب‌ها موجودند و هر متنی که تولید شده است، امکان این را داشته که به صورت دیگری تولید شود. یعنی انتخاب بین اینکه چگونه نمایش شرکت‌کنندگان یک رویداد و باز نمود خود آن رویداد، در فعل اصلی گروه، منعکس می‌شود. در هر عملی سه مؤلفه قابل تغییر وجود دارد:

۱- شرکت‌کنندگان در آن عمل که نقش‌های آنها معمولاً توسط گروه‌های اسمی مشخص می‌شود.

۲- خود عمل که توسط گروه فعلی نمایان می‌شود.

۳- موقعیت‌های مربوط به آن عمل که معمولاً توسط گروه‌های قیدی و حرف‌افزای، نشان داده می‌شوند (ریچاردسون، ۲۰۰۷: ۵۵).

۴- وجهیت^۱: وجه به قضاوت‌ها، نظرات و نگرش‌ها در متن و گفت و گو و به‌ویژه میزانی که یک گوینده یا نویسنده به ادعایی که می‌کند، پایبند است، اشاره دارد. همانطور که سیمپسون (۱۹۹۳: ۴)، به نقل از ریچاردسون، (۲۰۰۷: ۵۹) می‌گوید "وجه عبارتست از نگرش یا نظر یک گوینده در مورد صحت گزاره‌ای که توسط یک جمله بیان می‌شود. وجه همچنین به دیدگاه و نگرش آنها در مورد موقعیت یا رویدادی که توسط یک جمله بیان می‌شود، نیز گسترش می‌یابد." وجه، یک مرحله بیشتر را در تحلیل فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که نه تنها بین صورت و محتوا، ارتباطی برقرار است، بلکه بین محتوا و نقش هم رابطه وجود دارد. وجه اغلب توسط کاربرد افعال وجهی، صورت منفی این افعال و همچنین استفاده از قیدها، مشخص می‌شود. ریچاردسون (۲۰۰۷: ۶۰) مقوله وجهیت را در زبان به دو دسته عمده وجه اخباری^۲ و وجه التزامی^۳، تقسیم کرده است و برای هر دو آنها پیوستاری در نظر

1. modality

2. Truth modality

3. Obligation (duty) modality

می‌گیرد. او می‌گوید وجه اخباری می‌تواند از قطعیت کامل تا درجات مختلفی از احتیاط و در نهایت قطعیت کمتر تغییر کند. در مورد وجه التزامی او معتقد است این صورت به حوادث آینده اشاره دارد و اینکه گوینده یا نویسنده به چه میزان یا درجه‌ای به اینکه یک عمل خاص باید روی دهد یا تصمیم خاصی گرفته شود، اطمینان دارد. وجه التزامی نیز درجاتی دارد: از قطعیت کامل تا عبارات احتیاط‌آمیزتر. همچنین او می‌گوید ادعاهای قطعی دارای وجه اخباری (دارای واژه‌هایی چون باید، حتماً، ضرورتاً) نسبت به ادعاهای احتیاط‌آمیز، آمرانه تر بوده و بنابراین بیشتر در متون مطبوعاتی جنجال‌آمیز به کار می‌روند.

۵- موضوعات یا کلان‌ساختارهای معنایی: ون‌دایک معتقد است «موضوعات^۱ نقشی اساسی در تعاملات و برقراری ارتباط دارند؛ او که از آنها تحت عنوان کلان‌ساختارهای معنایی^۲ یاد می‌کند، می‌گوید مهم‌ترین اطلاعات یک گفتمان در موضوعات نهفته است و همین موضوعات هستند که بهتر در خاطر مخاطب باقی می‌مانند.» (ون‌دایک: ۲۰۰۱: ۱۰۱ - ۱۰۲).

۴- روش تحقیق

این تحقیق به صورت کتابخانه‌ای و با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر منابع آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان می‌باشد. روش نمونه‌گیری در این پژوهش نمونه‌گیری هدف‌مند و در دسترس است. مجموعه‌های مورد بررسی در تحقیق حاضر عبارتند از: چهار مجموعه کتاب آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان، یعنی به ترتیب مجموعه‌های «آموزش نوین زبان فارسی، فارسی بیاموزیم، فارسی شیرین است و فارسی ایران امروز» است. از این چهار مجموعه، دو مجموعه اول در ایران چاپ شده‌اند؛ در حالی که دو مجموعه دیگر در خارج از ایران منتشر شده‌اند. با توجه به اینکه دو کتاب «فارسی شیرین است و فارسی ایران امروز» فقط تا سطح مقدماتی منتشر شده‌اند و سطح میانی و پیشرفته ندارند، بنابراین، نمونه مورد بررسی کتاب‌های سطح آغازین (مقدماتی) این مجموعه‌ها است. علاوه بر این، شایان یادآوری است که این مجموعه کتاب‌ها در مراکز معتبر آموزش زبان فارسی در داخل و خارج از کشور تدریس شده و به کار گرفته می‌شوند؛ همچنین در هر چهار مجموعه، بر مهارت‌های مهارت خواندن، نوشتن، شنیدن و گفت و گو و همچنین

1. Topics

2. Semantic Macrostructures

آموزش دستور و واژگان و فرهنگ تاکید شده است. در بررسی و تحلیل کتاب‌ها، تمام مطالب و محتوای کتاب‌ها، شامل متن‌های خواندن، گفت و گو، شنیدن، انواع تمرین‌ها و حتی درس-های مرور به دقت مطالعه شدند. سپس، از میان آنها متن‌های خواندن، گفت و گوها، شنیدن و تمرین‌هایی برای تحلیل انتخاب شدند که به نوعی مربوط به ایران، ایرانی، فرهنگ ایرانی و هر مسئله مرتبط با ایران و ایرانی بودند.

۵- تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این بخش، به بررسی داده‌های پژوهش پرداخته می‌شود. در هر بخش و در مورد هر مؤلفه با توجه به مجال مقاله به آوردن چند مثال، اکتفا می‌شود و از آوردن مثال‌های بیشتر و تکراری خودداری می‌شود.

۵-۱- مضامین مطرح شده در کتاب‌ها

در این بخش موضوعات اصلی و فرعی مطرح شده در چهار مجموعه بررسی شده، آورده می‌شوند. مضامین اصلی مطرح شده در این کتاب‌ها را می‌توان به طور خلاصه در عناوین زیر خلاصه کرد:

مکان‌های ایران، شخصیت‌های ایرانی، ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری ایرانیان، فرهنگ و آداب و رسوم ایرانیان، جشن‌ها و مراسم ایرانی، روش زندگی ایرانیان. در جدول (۱) تمام این مضامین به صورت جزئی‌تری آورده شده اند.

جدول ۱- موضوعات اصلی و فرعی در کتاب‌های مورد بررسی درباره‌ی ایران و ایرانی

آموزش نوین زبان فارسی و فارسی بیاموزیم	فارسی شیرین است و فارسی ایران امروز
- معرفی شهر رامسر	- زندگی مجردی دختران
- معرفی تهران و ییلاق‌های اطراف تهران	- رفتینگ (قایقرانی در آبهای خروشان)
- خانواده ایرانی و جمع شدن اقوام دور هم	- آشنایی و دوستی یک دختر و یک پسر ایرانی به سبک غیرایرانی و بدون اطلاع خانواده
- خانه‌ی ایرانی	- معرفی یک هتل در اصفهان
- معرفی شب یلدا و جشن گرفتن این شب توسط ایرانیان	معرفی هوشنگ مرادی کرمانی (تاکید بر کسب جوایز ملی و بین‌المللی)
- معرفی نوروز	فقر و بی‌پولی (در داستان چکمه)

ادامه جدول ۱

آموزش نوین زبان فارسی و فارسی پیام‌زیم	فارسی شیرین است و فارسی ایران امروز
خانواده‌ی ایرانی (تاکید بر زندگی بچه‌ها با پدر و مادرها)	- نگهداری حیوان خانگی در داخل خانه و زندگی حیوان با افراد خانواده‌ها
- معرفی چالوس	- مادر بزرگ و خانواده‌ی ایرانی
- تاکید بر روابط خانوادگی و رفت و آمد بین خانواده‌ها در ایران	- مهاجرت ایرانیان و به خصوص جوانان ایرانی به خارج از کشور زندگی
- تاکید بر با هم بودن و وقت گذرانی اعضای خانواده با یکدیگر	- بی‌کاری و سختی پیدا کردن شغل در ایران
- مهمان‌نوازی ایرانیان	- سانسور تصاویر کتاب‌های آموزش انگلیسی در ایران
- تنوع آب و هوای ایران	فرار کردن رئیس شرکت با پول‌های دیگران
- بزرگی و زیبایی ایران	- معرفی سیبویه
- ابن سینا و مهارت او در درمان انواع بیماری‌ها	- نمایشگاه کتاب تهران
- قدرت و شجاعت آرش کمان‌گیر	- قدمت کم‌رمان‌نویسی در ایران
- دانایی ملانصرالدین	- ازدواج به سبک سنتی در ایران
اهمیت اقتصادی، فرهنگی، ادبی، جغرافیایی، تاریخی و سیاسی ایران	- خسیس بودن مرد ایرانی
	- معرفی مراکز گردش‌گری ایران
	- مردسالاری در ایران
	- عدم اشتغال زنان ایرانی
	- سال نو و نوروز و چهارشنبه‌سوری
	- معرفی استان گیلان
	- معرفی فردوسی و شاهنامه
	- زندگی یک جوان ایرانی و خواهر و برادرش در کانادا و جدا از پدر و مادرشان در ایران
	- اجباری بودن قوانین اسلامی در ایران برای همه مردم (چه مسلمان و چه غیر مسلمان)
	- اجباری بودن قانون حجاب در ایران حتی برای توریست‌های خارجی
	- معرفی سهراب سپهری، خیام و مولوی، سعدی و احمد شاملو

با نگاهی به موضوعات دو کتاب « فارسی شیرین است و فارسی ایران امروز » مشخص می‌شود که در این کتاب‌ها موضوعات چالش‌برانگیز و بحث‌برانگیز بیشتر مطرح شده است. برای مثال موضوعی مانند زندگی مجردی دختران، هنوز هم در فرهنگ ایرانی و برای بسیاری از خانواده‌ها حل نشده است. همچنین، قایقرانی در آب‌های خروشان بیشتر برگرفته از فرهنگ غربی است و ربطی به فرهنگ، تاریخ و تمدن ایران ندارد. یکی از اصول تحلیل گفتمان انتقادی این است که هر انتخابی، ایدئولوژیک و آگاهانه است. بنابراین، می‌توان گفت برای مثال انتخاب داستان «چکمه» و فقر و بی‌پولی که در این داستان به تصویر کشیده شده است، یا متن انتخاب شغل و سانسور تصاویر کتاب‌ها، نیز مسلماً انتخابی عامدانه است. بسیاری از این موضوعات می‌تواند نوعی دیدگاه منفی و غیرواقعی از ایران و ایران و ایرانی در ذهن مخاطب ایجاد کند؛ برای مثال فقر و بی‌پولی، مهاجرت ایرانیان و به خصوص جوانان ایرانی به خارج از کشور برای زندگی، بی‌کاری و سختی پیدا کردن شغل در ایران، سانسور تصاویر کتاب‌های آموزش انگلیسی در ایران، فرار کردن رئیس شرکت با پول‌های دیگران، مردسالاری در ایران، اجباری بودن قوانین اسلامی در ایران برای همه مردم. همچنین، موارد مطرح شده، قابل تعمیم به تمام جامعه‌ی ایرانی نیستند و شاید نشان‌دهنده‌ی نوع زندگی اقلیت خاصی از مردم باشند. آوردن چنین مضامینی در کتاب‌های آموزش زبان فارسی که به صورت بین‌المللی در بسیاری از کشورها تدریس و توزیع می‌شوند و در حال انتقال نرم فرهنگ به مخاطبان خود می‌باشند، ذهنیت و دیدگاهی غیر واقعی و منفی از ایران به مخاطبان منتقل می‌کند. برعکس در کتاب‌های چاپ ایران، موضوعات عام‌تر و مثبت‌تری مانند معرفی شب یلدا و جشن گرفتن این شب توسط ایرانیان، بر زندگی بچه‌ها با پدر و مادرها در خانواده‌ی ایرانی، تاکید بر روابط خانوادگی و رفت و آمد بین خانواده‌ها در ایران، مهمان‌نوازی ایرانیان و همچنین شخصیت‌های مشهور و تاثیرگذار و افتخارآفرین ایرانی مطرح شده است. در ادامه چند نمونه از متن کتاب‌ها درباره‌ی خانواده‌ی ایرانی و ایرانی‌ها آورده می‌شود.

من ساسان هستم. من و خانواده‌ام در خانه‌ی پدربزرگ هستیم. عمه‌عمویم هم اینجا هستند. من و رامین داریم نقاشی می‌کنیم. پسر عمه و دختر عمویم دارند در حیاط بازی می‌کنند. پدر و عمویم دارند تلویزیون تماشا می‌کنند. مادر و عمه‌ام دارند غذا می‌پزند. پدربزرگ دارد شعر حافظ می‌خواند. مادربزرگم دارد به گل‌های باغچه آب می‌دهد. (ذوالفقاری و دیگران، ۱۳۸۰ : ۱۳۸)

همانطور که در متن مشخص است موضوعاتی مانند بازی کردن بچه‌های فامیل، غذاپختن و همکاری مادر و عمه، باغچه در خانه‌ی ایرانی و حافظ‌خوانی پدربزرگ در همین متن کوتاه به تصویر کشیده شده‌اند.

بهزاد لطفی ایرانی است و در ایتالیا زندگی می‌کند. پدرش سفیر ایران در ایتالیا است. بهزاد چهارده سال دارد و فارسی را خیلی خوب حرف می‌زند. او هفت سال است که به کلاس فارسی می‌رود و همیشه فارسی تمرین می‌کند. غذاهای ایرانی را خیلی دوست دارد و به تاریخ ایران علاقه‌مند است. بهزاد دوست دارد پس از پایان مأموریت پدرش به ایران برگردد. (ذوالفقاری و دیگران، ۱۳۸۰: ۸۰).

در این متن کوتاه، علاقهٔ پسر بچهٔ ایرانی که در خارج از کشور زندگی می‌کند، به زبان، تاریخ، غذاهای ایرانی و فرهنگ ایران نشان داده شده است و اینکه او دوست دارد به ایران برگردد. این امر نشان‌دهندهٔ علاقه و تعلق خاطر ایرانیان به کشور خود است و اینکه ایران، کشور خوبی برای زندگی است و بسیاری از ایرانیانی که با هر دلیلی در کشوری دیگر زندگی می‌کنند، قصد دارند به ایران برگردند. این یعنی بسیاری از ایرانی‌ها نیز برای فرار از ایران و شرایط سخت و طاقت‌فرسای زندگی در ایران به خارج از کشور پناه نبرده‌اند و بسیاری از آنها قصد برگشت به ایران را دارند و نمی‌خواهند برای همیشه در خارج از ایران زندگی کنند.

بهرنگ ۳۰ سال دارد. او در دانشگاه تگزاس در آستین درس می‌خواند. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته‌ی تاریخ است. تنها زندگی می‌کند. سه سال پیش برای درس خواندن به آستین آمد. مادر و پدر بهرنگ در سانفرانسیسکو زندگی می‌کنند. (شهسواری و آتوود، ۲۰۱۵: ۴۷).

ناهارمان آنجا خوردیم و بعد یک فیلم فرانسوی دیدیمو درباره‌ی آن حرف زدیم. این فیلم دوست داشتیم، چون درباره‌ی مهاجرت بود. در فیلم پسر و دختری ایرانی که به فرانسه می‌روند، همدیگر در خانه‌ی یک ایرانی می‌بینند. (شهسواری و آتوود، ۲۰۱۵: ۱۴۴).

در این دو متن موضوع مهاجرت ایرانیان به خارج از کشور و جدا شدن جوانان از خانواده و تنها زندگی کردن آنها به تصویر کشیده شده و برجسته شده است. آوردن و انتخاب این موضوع در بین تنوعی از موضوعات، می‌تواند مبین این مطلب باشد که ایرانیان خود از کشور خود می‌روند و آن را ترک می‌کنند؛ بنابراین ایران جای مناسبی برای تحصیل و فراگیری فارسی نیست و می‌تواند تصویری منفی در ذهن فارسی‌آموزان ایجاد کند؛ تصویری مشابه

تصویر منفی غیرواقعی، اغراق آمیز و کاملاً عامدانه که بسیاری از رسانه های خارجی از ایران و ایرانی ارائه می دهند.

۵-۲- مؤلفه‌های واژگانی (واژگان و اصطلاحات و گزاره‌پردازی)

در این بخش با آوردن تعدادی از نمونه‌های تحلیل شده، به بررسی واژگان و اصطلاحات و گزاره‌پردازی در منابع مورد بررسی، پرداخته می شود.

سیستم صوتی و ماهواره مرکزی، کافی شاپ، کافی نت ۲۴ ساعته، سالن بلیارد، دکوراسیون زیبا با به‌کارگیری سیستم‌های پیشرفته؛ هفت سوئیت که همگی مجهز به سیستم صوتی و ماهواره مرکزی می‌باشد. (شهسواری و آتوود، ۲۰۱۵: ۲۴۶).

در این جملات، نویسنده به معرفی یک هتل در اصفهان پرداخته است. همه اینها چیزهایی است که گردش‌گران خارجی و فارسی‌آموزان در کشورهای خودشان به وفور از آنها بهره‌مند هستند و چیزهایی نیست که برای آنها جذاب باشند. اغلب آنها برای دیدن مکان‌های تاریخی و قدیمی، فرهنگ اصیل ایرانی به ایران می‌آیند.

ابن‌سینا فیلسوف و پزشک دانا و مشهور ایرانی است؛ او بیماری‌های خیلی سخت را معالجه می‌کرد (قبول، ۱۳۹۳: ۵۷).

در این جمله صفات و عبارات مثبت برای ابن‌سینا استفاده شده است. چنین مواردی در ساختن تصویری مثبت از ایرانیان در قدیم و امروزه و نقش آنها در علم و دانش بسیار مؤثر هستند. معرفی مردن افراد تاثیرگذار در علم و دانش و دیگر حوزه‌ها، بار ایدئولوژیک بسیار مثبت دارد. ابوعلی‌سینا فقط در ایران شهرت و محبوبیت ندارد و کتاب‌های او در حوزه‌ی پزشکی و دیگر حوزه‌های دانش در تمام جهان مشهور است و استفاده می‌شود و بنابراین آوردن نام او و داستانی از او در کتاب آموزش فارسی، در ساختن تصویری مثبت از ایران و ایرانی بسیار مؤثر است.

پیدا کردن کار در ایران مثل پیدا کردن گنج، بدون نقشه است (شهسواری و آتوود، ۲۰۱۵: ۲۴۷).
دو واژه گنج و بدون نقشه، به صورت ضمنی و تمثیلی، به مشکل بی‌کاری در ایران اشاره می‌کند؛ مقایسه‌ی کار با گنج و پیدا کردن کار با پیدا کردن گنج بدون نقشه، انتخابی کاملاً زیرکانه و ایدئولوژیک است.

دو سال از کارم می‌گذشت که رئیس شرکت به همراه پول‌هایی که از کارمندان بلند پایه گرفته بود تا آن‌ها را در سهام شرکت سهام کند، به انگلستان گریخت و من دوباره بی‌کار شدم (شهسواری و آتوود، ۲۰۱۵: ۲۴۸).

واژه‌ی «گریخت» بیان‌گر بار معنایی منفی بسیار زیادی است و نشان‌دهنده بی‌اعتمادی و خیانت است. همچنین گریختن به «انگلستان»، این معنی ضمنی را منتقل می‌کند که ایرانی‌ها به فکر فرار به کشوری دیگر هستند!

خیلی‌ها اعتقاد دارند که دوران نامزدی بهترین دوران زندگی یک زوج است. (شعبانی و بروکشا، ۲۰۱۰: ۱۵۷).

معنی ضمنی که از این جمله، می‌توان فهمید این است که در ایران، پس از ازدواج، زندگی رو به افول دارد.

در ایران خیلی از خانواده‌ها به شکل سنتی زندگی می‌کنند. یعنی مرد سر کار می‌رود و زن در خانه می‌ماند و خانه‌داری و بچه‌داری می‌کند. ... با این وجود تفکر اکثر مردم هنوز سنتی است و مردسالاری را امری طبیعی می‌دانند. (شعبانی و بروکشا، ۲۰۱۰: ۱۲۱).

در این جمله واژه‌های سنتی و مردسالاری بار معنایی منفی دارند و مضمون منتقل شده از این جمله درباره‌ی ایرانیان و طرز تفکر آنها کاملاً منفی است. همچنین، واژه‌ی «خیلی» که این نوع زندگی و طرز تفکر را به اکثریت مردم، تعمیم می‌دهد، ادعای بسیار بزرگی است که باید با آمار و ارقام و نه ادعای شخصی تایید شود.

خانم انصاری: سلام حاج آقا. از اون روغن زیتونی که هفته پیش بردم دارین؟

بقال: سلام خانم مهندس. اتفاقاً تموم شده ولی یکی از اون بهتر برامون از ترکیه رسیده.

در این جملات کاربرد صفت برتر، تاکید بر بهتر بودن اجناس خارجی دارد.

چند پرچم در قبرستان شهدا در شهر کاشمر، این شهدا کسانی هستند که در جنگ ایران و عراق کشته شدند (جدیدی و بروکشا، ۲۰۱۰: ۲۷).

در این جمله، فعل کشته‌شدن به جای «شهید شدن» استفاده شده است. همچنین واژه‌ی «قبرستان» به کار رفته است؛ درحالی که واژه‌ای با بار معنایی مثبت‌تر، مانند «مزار» یا «آرامگاه» می‌توانست استفاده شود.

ابن سینا فیلسوف و پزشک دانا و مشهور ایرانی است؛ او بیماری‌های خیلی سخت را معالجه می‌-

کرد (قبول، ۱۳۹۳: ۵۷)

محمد: ندا تو تا به حال به ایران رفتی؟

ندا: آره! من پارسال به ایران رفتم.

محمد: ایران چطور کشوری؟

ندا: ایران کشور خیلی بزرگ و زیباییه.

محمد: مردم ایران چطور مردمی هستند؟

ندا: مردم ایران خیلی مهربان و مهمان‌دوست هستند. (قبول، ۱۳۹۲: ۱۲۲).

امین: من ایرانی هستم و در تهران زندگی می‌کنم. تهران پایتخت کشور من، ایران، است. تهران

خیلی بزرگ و زیباست. من ایران را دوست دارم (ذوالفقاری و دیگران، ۱۳۸۰: ۱۱۶).

رامسر، شهر زیبایی در ایران و در کنار دریای خزر است (ذوالفقاری و دیگران، ۱۳۸۰: ۱۵۷).

کاربرد واژه‌ها و صفات دارای بارمعنایی مثبت برای توصیف ایران و ایرانیان در مثال‌های

بالا به خوبی مشهود است.

۵-۳- مؤلفه‌های نحوی

در این بخش با آوردن نمونه‌هایی از هر کتاب، مؤلفه‌های نحوی بررسی و تحلیل خواهد شد و چگونگی کاربرد دو مؤلفه‌ی نحوی تعدی و وجهیت در بازنمایی ایران و ایرانی نشان داده می‌شود.

ابن‌سینا فیلسوف و پزشک دانا و مشهور ایرانی است؛ او بیماری‌های خیلی سخت را معالجه می‌کرد (قبول، ۱۳۹۳:)

آرش برای حفظ وطنش، جسم و جانش را در آن تیر گذاشت و آن را انداخت. (قبول، ۱۳۹۳:)
همانطور که در مثال‌ها پیداست، نویسنده هنگامی که قصد بیان مطالب مثبت درباره‌ی شخصیت‌های ایرانی دارد، از وجه معلوم استفاده کرده است و بر نهاد یا عامل جمله تاکید کرده است.

در بیان مطالب مثبت درباره‌ی ایران نیز، از وجه اخباری در معنی قطعیت استفاده شده است. مانند نمونه‌های زیر:

ایران دومین کشور صاحب گاز و چهارمین کشور صاحب نفت در جهان (قبول، ۱۳۹۳: ۱۰۷).
چند پرچم در قبرستان شهدا در شهر کاشمر، این شهدا کسانی هستند که در جنگ ایران و عراق کشته شدند (جدیدی و بروکشا، ۲۰۱۰: ۲۷).

در این جمله ، فعل مجهول به کار رفته است و عامل کشته شدن ، پنهان شده است.
 الفبای فارسی، همان الفبای عربی است (شعبانی و بروکشا، ۲۰۱۰: ۱) : کاربرد وجه اخباری در
 معنای قطعیت درباره‌ی اینکه الفبای فارسی برگرفته از عربی است.
 رمان‌نویسی نسبت به شعر در ایران قدمت چندانی ندارد . نویسندگان در دوره‌ی قاجار شروع به
 رمان‌نویسی کردند.(شعبانی و بروکشا، ۲۰۱۰: ۱۶۳)

کاربرد وجه اخباری در معنای قطعیت درباره‌ی قدمت کم رمان‌نویسی در ایران؛ ادبیات
 ایران از قدیمی‌ترین و غنی‌ترین ادبیات دنیا در ژانرهای مختلف می‌باشد و نویسندگان می-
 توانستند به جای پرداختن به «رمان» در ایران به جنبه‌های دیگر این ادبیات بپردازند.
 اگر هر دو خانواده موافق باشند، دختر و پسر با هم نامزد می‌شوند (شعبانی و بروکشا، ۲۰۱۰:
 ۱۵۷).

در این جمله عامل موافقت برای ازدواج خانواده‌ها قرار گرفته‌اند و نقش دختر و پسر در
 تصمیم‌گیری برای ازدواج به شدت کم‌رنگ شده است؛ معنی ضمنی که از این جمله برمی‌آید،
 این است که عروس و داماد در تصمیم‌گیری برای آینده خود، تقریباً نقشی ندارند.
 قبل از تاسیس دارالفنون در سال ۱۸۵۱ میلادی، هیچ دانشگاهی در ایران وجود نداشت. (شعبانی و
 بروکشا، ۲۰۱۰: ۱۴۵).

این جمله به صورت مثبت‌تری می‌توانست به صورت زیر بیان شود: امیرکبیر، در سال ۱۸۵۱
 ، دارالفنون ، اولین دانشگاه ایران را تاسیس کرد؛ تا ضمن بیان و معرفی عامل تاسیس دانشگاه،
 از بار منفی آن کم شود.

در ایران خیلی از خانواده‌ها به شکل سنتی زندگی می‌کنند. یعنی مرد سرکار می‌رود و زن در خانه
 می‌ماند و خانه‌داری و بچه‌داری می‌کند. ... با این وجود تفکر اکثر مردم هنوز سنتی است و مردسالاری
 را امری طبیعی می‌دانند.(شعبانی و بروکشا، ۲۰۱۰: ۱۲۱).

در این جمله‌ها وجه اخباری در معنای قطعیت برای انتقال یک نکته‌ی منفی درباره‌ی
 ایرانیان به کار رفته است. همچنین کاربرد قید «خیلی» بر این قطعیت افزوده است. در جمله‌ی
 آخر نیز مردم که عامل جمله هستند، زیر بار این تفکر غلط و سنتی رفته‌اند و آن را امری
 طبیعی می‌دانند.

به دلیل وجود دولت اسلامی، قوانین مدنی کشور قوانین اسلامی هستند و همه‌ی مردم چه مسلمان
 و چه غیر مسلمان باید از این قوانین پیروی کنند. یکی از این قوانین که به زنان مربوط می‌شود،

رعایت حجاب اسلامی است. حتی جهان‌گردان خارجی نیز باید از این قانون پیروی کنند. بعضی از این جهان‌گردان این قانون را دوست ندارند. (شعبانی و بروکشا، ۲۰۱۰: ۱۰۹).

در این جملات وجه التزامی که در معنای اجبار برای قوانین به کار رفته است، منتقل‌کننده بار معنایی منفی (عدم وجود آزادی و حق تصمیم‌گیری) درباره‌ی ایران می‌باشد. همچنین رعایت حجاب نیز در این جملات برجسته‌سازی شده و باز هم اجبار و الزام با وجه التزامی نشان داده شده است. در هر کشوری رعایت قوانین آن کشور، برای همه‌ی شهروندان و گردش‌گران الزامی می‌باشد و این امر فقط مخصوص ایران نیست.

۶- بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش کتاب‌های سطح آغازین چهار مجموعه آموزش زبان فارسی، از دیدگاه تحلیل گفتمان انتقادی و بر اساس رویکرد فرکلاف مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. بررسی کتاب‌های آموزشی و تعیین ساختارهای گفتمان‌مدار در آنها، می‌تواند ایدئولوژی‌های نهفته و جنبه‌های پنهان معنا را در آنها آشکار سازد. محتوی و مطالب مطرح‌شده در این مواد آموزشی در ساختن دیدگاه و نگرشی منطقی و واقعی یا غیرواقعی و نادرست نقش اساسی دارند؛ بنابراین، وظیفه و بار بزرگی بر دوش تولیدکنندگان محتوا از این حیث وجود دارد.

ساختارهای گفتمان‌مدار در متون مورد بررسی شامل واژگان و اصطلاحات، صفات و گزاره-پردازی، وجهیت، تعدی و موضوعات یا کلان‌ساختارهای معنایی بودند.

در بخش اول تحلیل داده‌ها، مضامین اصلی و فرعی مربوط به ایران و ایرانیان مورد بحث و تحلیل قرار گرفت که در اینجا خلاصه‌ای از آن مضامین برشمرده می‌شود: مکان‌های ایران، شخصیت‌های ایرانی، ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری ایرانیان، فرهنگ و آداب و رسوم ایرانیان، جشن‌ها و مراسم ایرانی، روش زندگی ایرانیان. بیشتر ایرانی‌هایی که در کتاب‌های چاپ خارج، به تصویر کشیده شده‌اند، از ایران مهاجرت کرده‌اند و زندگی آنها به سبک زندگی غربی نزدیک‌تر است، آنها از پدر و مادر و خانواده خود جدا شده‌اند و به سبک زندگی غربی علاقه‌مند هستند. برعکس ایرانی‌های کتاب‌های چاپ داخل، داخل ایران زندگی می‌کنند و سبک زندگی ایرانی دارند؛ آنها حتی در صورت مهاجرت نیز، سبک زندگی ایرانی را حفظ کرده‌اند و به زبان فارسی و فرهنگ ایرانی و آموختن آن به فرزندان خود اهمیت زیادی می‌دهند. همانطور که در جدول (۱) نیز نشان داده شد، در کتاب‌های چاپ داخل کشور، هیچ

موضوع دارای بار معنایی منفی یا چالش برانگیز درباره‌ی ایران و ایرانی در این کتاب‌ها یافت نشد؛ درحالی‌که، در کتاب‌های چاپ خارج از ایران، موضوعات چالش‌برانگیز و حتی دارای بار معنایی منفی و منتقل‌کننده‌ی احساسات منفی درباره‌ی کشور و مردم ایران متعدد بود. پس از مؤلفه‌ی مضامین، به بررسی واژگان و گزاره‌پردازی در این منابع پرداخته شد. همانطور که در آن بخش با تعدادی مثال مشخص شد، واژگان، اصطلاحات و صفات به کار رفته در توصیف ایران و ایرانی در کتاب‌های چاپ داخل، به طور کلی دارای بار معنایی مثبت بود و دیدگاهی مثبت و خوش‌بینانه را به مخاطبان ارائه می‌داد؛ واژگان و اصطلاحات و صفات دارای بار معنایی منفی در این کتاب‌ها مشاهده نشد؛ در حالی که در کتاب‌های چاپ خارج از کشور، واژگان و اصطلاحات و صفات دارای بار معنایی منفی به وفور مشاهده می‌شد که دیدگاهی منفی و بدبینانه از ایران و ایرانی را منتقل می‌کرد.

در ادامه نیز به بررسی و تحلیل مؤلفه‌های نحوی پرداخته شد. از آنجا که نمونه مورد بررسی، کتاب‌های سطح مقدماتی بود، بدیهی است که در این سطح، گفتمان کتاب‌ها از تنوع ساختاری و نحوی کمتری برخوردار است. بنابراین، تنها دو مؤلفه‌ی نحوی در این منابع، مورد تحلیل قرار گرفت. از نظر دو مؤلفه‌ی نحوی وجهیت و تعدی، بین دو گروه کتاب‌ها تفاوت وجود دارد. در کتاب‌های چاپ خارج، وجه اخباری در معنی قطعیت، بیشتر برای بیان نکات منفی درباره‌ی ایران و ایرانی استفاده شده است؛ درحالی‌که، در کتاب‌های چاپ داخل، همین ساختار برای بیان مطالب و نکات مثبت استفاده شده است. همچنین در کتاب‌های چاپ خارج، وجه التزامی در معنای اجبار برای بیان مطالب و نکات منفی در ایران به کار رفته است که می‌تواند به نوعی بیان‌کننده عدم وجود آزادی باشد. البته شایان یادآوری است که در این زمینه کار کمی و آماری انجام نشده است و برای قطعیت بیشتر و ادعای ذقیق‌تر لازم است در پژوهش‌های آتی، کارهای آماری و کمی انجام شود.

مصرف‌کنندگان این منابع آموزشی فارسی‌آموزانی هستند که در ایران یا در کشور خود از طریق همین منابع و کتاب‌ها و دیگر مواد آموزشی و مدرسان و دوستان خود زبان فارسی را فرا می‌گیرند و با فرهنگ ایرانی آشنا می‌شوند؛ شاید هر کدام از آنها به عنوان سفیرانی باشند که در کشورهای خود ایران و ایرانی را به دوستان و اطرافیان و جامعه خرد و کلان اطراف خود بشناسانند. بنابراین، نوع اطلاعات و بازنمایی که آنها از ایران و ایرانی ارائه خواهند داد، تا حد

زیادی تحت تأثیر همین منابع آموزشی و کتاب‌ها و محتوای آنهاست. بی‌شک دقت نظر در انتخاب محتوا و موضوعات - همان کلان‌ساختارهای معنایی - منابع آموزشی فارسی به غیر فارسی‌زبانان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و وظیفه تولیدکنندگان محتوا را سنگین‌تر و سخت‌تر می‌کند.

در نهایت می‌توان گفت نتایج تحلیل داده‌های این پژوهش نشان می‌دهد که گفتمان هر چهار منبع بررسی شده، گفتمانی ایدئولوژیک است و تفاوت در آنها، نشان دهنده تفاوت در زیربنای فکری، ایدئولوژی‌ها و همچنین اهداف پدید آورندگان متون می‌باشد. در مجموع، تولیدکنندگان دو مجموعه‌ی «آموزش نوین زبان فارسی» و «فارسی بیاموزیم» در مقایسه با دو مجموعه دیگر سعی در ساختن و ارائه دیدگاهی مثبت‌تر از ایران و ایرانی در ذهن مخاطب غیرفارسی‌زبان داشته‌اند و در گفتمان تولیدی خود، بر نکات مثبت و افتخارآمیز ایران و ایرانیان بیشتر تأکید کرده و آنها را برجسته‌سازی کرده‌اند.

در پایان پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های کمی و آماری نیز در زمینه میزان استفاده از مؤلفه‌های گفتمان‌مدار در کتاب‌های آموزشی زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان انجام شود. همچنین، خوب است مجموعه‌ها و منابع آموزش فارسی در سطح‌های میانی و پیشرفته نیز با توجه به تنوع بیشتر واژگان و ساختارهای دستوری و گفتمانی از منظر تحلیل گفتمان بررسی و تحلیل شوند.

کتابنامه

۱. ذوالفقاری، حسن و مهبد غفاری و بهروز محمودی بختیاری (۱۳۸۰ الف). فارسی بیاموزیم؛ آموزش زبان فارسی (جلد اول). تهران: انتشارات مدرسه.
۲. ذوالفقاری، حسن و مهبد غفاری و بهروز محمودی بختیاری (۱۳۸۰ ب). فارسی بیاموزیم؛ آموزش زبان فارسی (جلد اول، کتاب کار). تهران: انتشارات مدرسه.
۳. رشیدی، ناصر و اصمغان سعیدی. (۱۳۹۳) «تحلیل گفتمان انتقادی کتاب فارسی امروز برای دانشجویان خارجی بر اساس چارچوب تحلیلی ون دایک و ون لیون»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، شماره ۳۲: ۱۰۰ - ۱۲۶.
۴. شعبانی جدیدی، پونه و دومینیک پرویز بروکشا (۲۰۱۰). فارسی شیرین است. نیویورک: انتشارات راتلیج.

۵. شهسواری، آنوشا و بلیک آتوود (۲۰۱۵). *فارسی ایران امروز*. (جلد اول و دوم). کالیفرنیا: انتشارات دانشگاه تگزاس.
۶. قبول، احسان (۱۳۹۲). *آموزش نوین زبان فارسی*. (جلد اول و دوم). مشهد: چاپ و نشر یاسین
۷. کریمی، محمدحسن، و دیگران. (۱۳۹۵). «تبیین و تحلیل کتاب فارسی ششم در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی»، پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، سال سیزدهم، دوره دوم، شماره ۲۲: ۲۳ - ۳۵.
۸. مرادی، لیلیا (۱۳۸۹). *تحلیل انتقادی کتاب درسی زبان انگلیسی ۳ دوره‌ی دبیرستان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کرمانشاه.
۹. یاسمی، کلثوم و فردوس آفاگل‌زاده. (۱۳۹۵). «تحلیل گفتمان انتقادی کتاب «امریکن انگلیش فایل» با استفاده از مدل ون‌دایک»، *مطالعات فرهنگ - ارتباطات*، سال هفدهم، شماره ۳۴: ۱۸۵ - ۲۰۵.
10. Fairclough, N. (1995), *Media Discourse*, London: Hodder Arnold Publishing.
11. Fairclough, N. (1992), *Discourse and Social change*. London: Polity.
12. Johnstone, B. (2008), *Discourse Analysis*. , Britain: Blackwell publishing
13. Pourhassan Moghaddam, M. (2015). "A Critical Analysis of International ELT Textbooks Based on CDA Methodology". *Journal of Novel Applied Sciences*. 4 (9): 1019-1024.
14. Richardson, John E (2007), *Analyzing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*, New York: Palgrave Publishing.
15. Stubbs, M. (1983), *Discourse Analysis*, Britain: Basil Blackwell Ltd.
16. Van Dijk, T. A. (2001), "Critical Discourse Analysis" in Tannen, D. and others, "*Handbook of Discourse Analysis*", Blackwell Publishing: Oxford: 325 - 371